

Universitat de Barcelona
Facultat de Filologia
Departament de Filologia Catalana

**EL LÈXIC TORTOSÍ:
HISTÒRIA I PRESENT**

Volum I

Tesi de doctorat presentada per
M.Àngels MASSIP i BONET
i dirigida pel Dr. Joan VENY i CLAR

Setembre de 1991

CAPÍTOL 3

3. Documents escrits

3.1. Introducció

Només en circumstàncies determinades els textos literaris moderns poden servir per fer estudis dialectals. En el cas del català aquestes circumstàncies es donen - normativització tardana i condicions difícils per a la normalització- i això ens permet de disposar d'un material d'interès indiscutible com a complement per als estudis dialectals.

S'ha d'anar amb un cert compte, però, perquè és fàcil que els autors d'aquests textos exagerin una mica el tret dialectal que reflecteixen en l'obra (veg. encara que es refereix a textos escrits més antics les consideracions de Maynor(1988:109-119).

Són especialment interessants els textos teatrals per estudiar característiques dels dialectes en què estan escrits. (Kirck (1988:492-509) defensa l'ús d'aquests tipus de textos en la investigació dialectal.)

Tinguem en compte, a més, que la situació específica del català també afavoreix l'aparició d'escriptors no professionals, que tenen poc temps per elaborar la llengua de llurs escrits i que basen la creació en la realitat concreta que els envolta, en la descripció de l'univers més proper i fan l'obra per distraure el públic més popular. Aquest és el cas de l'escriptor que ens ocupa, Joan Moreira.

Els textos que editem són un testimoni fidel del parlar tortosí, qualsevol tortosí els reconeixeria encara avui com a ben seus. Tot i així, els darrers anys s'han produït canvis en la llengua parlada de les comarques tortosines i especialment es destaca l'empobriment en el lèxic i en la fraseologia. La llengua dels textos correspondria bastant a la de les generacions més grans però no ja a la dels joves.

Aquests textos poden ser d'interès també per a d'altres estudiosos no lingüistes: per als historiadors orals, per als antropòlegs i per als etnòlegs (veg. introducció teòrica). Moreira relata fets ocorreguts en la seva època, des d'una perspectiva política concreta, i els seus escrits són, per tant, un testimoni contemporani d'aquests fets històrics. I el mateix podem dir respecte a la descripció de festes, de vestits, dels llocs on ocorre l'acció, de la ideologia i l'ètica dels personatges; el paper de les dones i les seves intervencions en l'acció, la llengua que empren i els temes de què parlen, en comparació amb els homes. L'ús del folklore verbal que fa l'autor en tota la seva producció i la distribució de llengües entre els seus personatges, poden ser de veritable interès per a etnolingüistes i sociolingüistes. Creiem, doncs, que l'explotació que hem fet d'aquest material és molt parcial i que la difusió del material té un interès per ella mateixa. (veg. classificació temàtica dels textos).

La literatura popular és un domini particularment ric quant a expressió d'actituds i és d'un interès teòric especial per la seva posició intermèdia entre l'actuació lingüística "primària" (usar la llengua) i la "secundària" o metalingüística (parlar sobre la llengua). La literatura popular representa conductes lingüístiques; per això fa parlar persones d'una certa forma o segons una certa varietat i seguint unes pautes reconstruïbles.

És interessant també l'estudi, en aquests textos i en els documents orals, de les

relacions castellà català: interferències, castellà parlat per catalans, castellà amb catalanismes parlat per castellans...

En el cas de les cobses i produccions en castellà, sí que en l'àmbit tortosí podríem parlar de la creació d'una modalitat mixta. En aquest cas, però, la mescla respon a una finalitat humorística, i entraria en els casos de joc lingüístic. Payrató(1985:72) dóna en aquest cas l'etiqueta de **mescla** (o **barreja** o **parlar enxampurrat**, i els diferencia d' **interferència** i **canvi de codi**). Certament també hi ha casos de mescla en individus que no poden mantenir diferenciades les dues llengües i que jo no anomenaria **bilingües** sinó monolingües en una llengua impossible de qualificar A o B. Però aquests casos no són gaire abundosos.

En aquests casos, sembla que no és necessari que les regles que regeixen el producte lingüístic de la **mescla** constitueixin una tercera gramàtica, sinó que el producte respon a les dues gramàtiques, sempre que es compleixin unes condicions de barreja, la més important de les quals és que l'estructura resultant no violi les regles sintàctiques de cap de les dues llengües (Silva-Corbalan (1989:181).

Exemples de mescla: "Molt de lloc pero poc puesto", , "Déu mos guard d'un mal te quiero""de matí mañana"(aquest, Payrató(1988:152) el considera un cas d'interferència amb trasllat i calc a la vegada.)

3.2 Criteris de transcripció

La intenció que tenim en reproduir aquests textos és de reflectir al màxim -i dintre de les possibilitats de l'alfabet corrent- les característiques del parlar tortosí, cosa que l'autor fa però sense coherència.

Respectem l'ortografia dels textos. Ara bé, si l'autor vacil·la, unifiquem les grafies tenint en compte la fonètica. (Per exemple: Els infinitius són grafats gairebé sempre sense **r** final (quan no van seguits de pronom), però de tant en tant en trobem algun amb **r** (que, evidentment, no respon a la fonètica), en aquest cas eliminem la **r**).

Apostrofació: D'acord amb la normativa (ex. **al horta --> a l'horta**) si l'ortografia no té cap transcendència en la fonètica. En el cas que l'ortografia reflecteixi un fenomen fonètic, la deixem igual: **la era, la última, la operació...**

Separació de mots: Si l'autor uneix dues paraules que haurien d'anar separades segons la normativa, sense elidir-ne cap vocal, les separem. Si en els elements que uneix hi ha elisió d'una vocal, ho marcarem amb un punt volat. Si l'elisió està d'acord amb la normativa, hi posarem un apòstrof. De vegades hem deixat junt algun mot que en la consciència dels parlants no és compost (per exemple, **tantival**; en aquest cas la **t** es pronuncia, cosa que no passa quan hi ha consciència de la composició).

Separem sempre els pronoms del verb: amb un guionet si els pronoms són els normatius i no hi ha cap elisió; si hi ha alguna elisió fora de la normativa, l'assenyalem amb un punt volat.

Accentuació: Hem normalitzat els accents, sempre tenint en compte la fonètica tortosina (obertura de **e** i **o**).

Vocalisme tònic: Marquem l'obertura de la vocal quan és diferent de la del català central, o bé és fluctuant en català.

Vocalisme àton: Tal com surt als textos. En el cas que calgui remarcar el timbre obert o tancat d'una vocal perquè surti de la regularitat del fonetisme àton occidental, ho marquem amb un accent del signe corresponent.

Consonantisme: Regularitzem (quan l'autor alterna una o altra grafia) tot allò que no té influència en la fonètica.

- . **j, g** (per exemple, al text surt **personatjes** i també **personatges**; nosaltres regularitzem).

- . **c, g** en posició final (casos com **recàrreg** per **recàrrec** -forma que també apareix-).

- . **t, d** finals (**fret** el canviem **fred** -apareixen totes dues grafies-)

- . **z, s, ss, c, ç** d'acord amb l'ortografia moderna sempre que això no afecti la fonètica. (**Comenssem**, al costat de **comencem**, regularitzem en **c**; en canvi **impresió**, la deixem amb **s**: en aquest cas sí que reflecteix un fenomen fonètic).

- . **b, v** segons l'ortografia moderna. En tortosí, com veurem, és clara la confusió [b] i [v], però reflectir la confusió en el text ens ha semblat poc pràctic. Hem de dir, doncs, que regularment, es produeix la confusió fonètica entre bilabial i labiodental.

- . La grafia **ix** representa sempre en tortosí el so [iʃ].

- . El so palatal sonor fricatiu [ʃ], genera en tortosí una **i** entre aquest so i la vocal anterior. Com l'autor sovint la marca gràficament, la mantenim.

- . La grafia **x** en posició inicial i postconsonàntica representa el so palatal africacat sord [tʃ]. L'autor representa aquest so per **x** quasi sempre. En aquest cas, com en el cas de **b/v**, seguim la normativa per raons d'economia. Ja explicarem que l'africació és general en tortosí. Només en els textos orals grafiem **tx** aquesta africació.
- . **y** conjunció la canviem sempre per **i**.
- . **ja, jo** transcrivim **ia, io**, encara que l'autor alterna les dues grafies; fonèticament és sempre [ja][jo].
- . **ll**, la mantenim tal com l'autor la posa (de vegades **l**), encara que actualment queden ben pocs casos d'articulació geminada.
- . **r** final dels infinitius. Generalment l'autor no posa la **r**. Nosaltres generalitzem aquesta elisió. La vocal final del verb l'accentuem d'acord amb el timbre vocàlic (la **a** sempre **á** per marcar la distinció amb el perfet simple -i ja que no presenta dificultats respecte a l'obertura-).
- . Infinitiu + pronom feble: la **r** sí que es pronuncia generalment. Si hi ha algun cas d'elisió, el mantenim.
- . **r** final d'altres mots: l'elidim sempre que la trobem elidida al text, i accentuem la vocal d'acord amb el timbre corresponent (**flò, sinyó...**).
- . Grups consonàntics: els deixem tal com l'autor els posa, reflex de la fonètica (**conte** per compte).
- . **t** darrera nasal o **l** no se sol pronunciar (deixem, doncs, **apagan, dolén, mol**); en canvi sí que es pronuncia darrera **r** (**part, fart...**).
- . **j** en els castellanismes, transcrivim **j**, si no és que en el text aparegui adaptada a [k]. Aquesta **j** és sempre [j] en els castellanismes.

En els textos orals grafiem els topònims d'acord amb la pronúncia dels subjectes.

3.3 Aproximació a la figura de JOAN MOREIRA

Infància

Joan Moreira va nèixer a Lleida l'any 1876. El seu pare era gallec i la seva mare tortosina. Quan es van casar vivien a Tortosa, però molt aviat van haver de marxar a Lleida per motius econòmics, quan ell estava a punt de venir al món. Per això sempre deia que era tortosí; va nèixer a Lleida per pura casualitat.

Quan ell no tenia encara dos anys va morir el seu pare, i ell i la seva mare van tornar cap a Tortosa.

De molt jovenet entrà d'"infantillo" a la Seu i allí va començar la seva afició pel cant. Fou llavors també que inicià les classes de música i tingué com a mestres Mn. Marian Baixauli, Mn. Eduard Torres i Mn. Vicenç Ripollés.

Més tard va ser monjo de la Seu i estudià al seminari de Tortosa com alumne extern.

Primers treballs

Quan feia l'últim curs de filosofia va veure que no tenia vocació de capellà i va deixar el seminari.

Malgrat els impediments que va posar la seva mare, que volia que tornés al seminari, entrà a treballar a la fàbrica d'oli i sabó de Franquet, situada al barri de Remolins, i aviat va fer de viatjant per a aquesta casa. Per motius econòmics va canviar de feina; aquesta vegada es col·locà de serrador de fusta a la fàbrica de Nicolau.

Barcelona

Com que la feina de serrador era pesada, va anar a aprendre de llimador a Barcelona. Aquí va conèixer el Mestre Millet i va cantar a l'Orfeó Català.

La seva afició de sempre es va consolidar i en tornar a Tortosa va fundar l'Orfeó Tortosí, al Centre Excursionista (1905).

L'últim dia de l'any 1899 (quan estava a punt d'iniciar-se el segle XX), es va casar amb Carme Montesinos. En dotze anys van tenir sis fills, dos dels quals es van morir de menuts.

En aquells anys de principi de segle entrà a treballar a les oficines del Canal. A casa tenien també una botiga de queviures que portava la dona.

A "La Lira", entitat cultural-recreativa de Roquetes, va crear i dirigir un cor, i és en aquesta època quan comença a escriure.

L'Orfeó Tortosí el va deixar per problemes polítics, i llavors va fundar, en el Col·legi de Vocacions Eclesiàstiques, l'Escola Orfeònica.

Ulldecona

El 1920 el van cridar d'Ulldecona per dirigir dues fàbriques d'oli de sansa. Li donaven un bon sou i dret a casa i hort. Per a ell va ser la salvació des del punt de vista econòmic.

L'any 1921 va fundar a Ulldecona l'Orfeó Montsià, i una orquestra en la qual participaven 24 violins, tocats tots per nens. Va dirigir un cos escènic d'adults i un altre de nens, que representaven les obres que ell escrivia. A més a més portava un grup de gimnàstica rítmica i donava classes de música.

Aquells anys va portar una gran activitat i també va escriure molt.

Des de 1926 fins a 1929 se li van morir tres fills. El mateix dia que morí el tercer, van tornar cap a Tortosa.

Retorn a Tortosa

La tornada fou el 3 d'octubre de 1929.

A Tortosa de seguida li van donar feina: entrà de secretari particular de Joaquim Bau.

Al cap de dos anys reempenia la direcció de l'Orfeó Tortosí, que mentre ell era a Ulldecona havia deixat de funcionar.

Quan va començar la guerra del 36 se'n van anar a viure a la muntanya i allí es va morir la seva dona. Li quedava només la filla més petita.

Acabada la guerra, tornà a casa Bau i va viure a la mateixa fàbrica on treballava fins que es va jubilar.

L'any 1942 li va tocar la loteria i es va fer una casa a Tortosa i, a més, comprà una caseta prop de Mig-Camí, la zona residencial de Tortosa.

El 1943 es tornà a casar.

Passà els últims anys de la seva vida a la caseta de la Simpàtica que s'havia comprat, perquè patia d'asma i necessitava un lloc més alt. Encara anava escrivint.

Va morir l'any 1950.

CONTEXT CULTURAL

Literatura i activitat cultural

Contemporanis seus són els escriptors tortosins Francesc Mestre i Noé, Vergés Paulí, Mn. Bellpuig, Mn. J. B. Manyà. Tots ells publicaren entre el Maig de 1919 i l'Abril de 1921 el *Bolletí de la Lliga espiritual de la Mare de Déu de la Cinta*, i ells eren també els motors de la **Lliga espiritual** (moviment cristià i catalanista fundat per Torras i Bages) a Tortosa.

Mai va tenir relació amb els literats de la resta del país, però potser els va llegir ja que posseïa una biblioteca bastant important, que va llegar al Col·legi dels "Josepets" de la ciutat.

Sabem que posseïa una Gramàtica de Fabra i un diccionari normalitzat: el *Diccionari Català-Castellà-Francès* de Vallès. De tota manera, per l'ortografia dels seus escrits, deduïm que mai no es va preocupar gaire de seguir la normativa fabriana.

Música

Els seus mestres en el món de la música foren Millet, Pedrell i Pujol, amb els quals tenia una bona amistat personal.

Política

Les seves idees polítiques no anaven mai deslligades de les religioses. Ell sempre deia que per damunt de tot estava Déu: un exemple de catòlic típic de l'època, convençut i fervent.

Sempre criticava els polítics del moment, fossin quins fossin, però la seva ideologia estava més d'acord amb els conservadors i els polítics de "dretes". Simpatitzava amb els carlins, encara que no pertanyia al partit.

Generalment va estar bé amb les famílies benestants de Tortosa, encara que de tant en tant aquestes li retreien que defensava massa els drets dels treballadors (en els textos que segueixen sovint exposa els problemes dels treballadors, i d'una manera molt tímida -per no ferir els senyors, suposem- proposa canvis socials. També queda clar que està aferrissadament en contra dels comunistes).

La seva ideologia, per altra banda no gaire definida, que li venia condicionada per l'entorn i les circumstàncies de la vida (el pas pel Seminari, l'estada a casa Bau -el major cacic de la comarca-), no li impedí, però, de ser un home honrat, conscient i desinteressat, i que tingué un paper molt actiu en la vida cultural tortosina de l'època.

3.4 Obra

L'única obra que té publicada és *El folklore tortosí* (Tortosa, 1934). Es va passar la vida recollint materials i els que va publicar són només una part dels que tenia. Per desgràcia tota la resta es va perdre quan la guerra: en tornar a casa, se la trobà oberta i desvalissada.

El Folklore Tortosí és un llibre miscel·lani, i d'una gran riquesa temàtica i lingüística. Tant Alcover com Corominas en citen nombrosos exemples en el *Diccionari Català-Valencià-Balear*, i en el DECat.

Va publicar molts articles, comentaris, versos i narracions curtes a revistes i diaris de la comarca: "La veu de la Comarca", "Correo Ibérico", "El Restaurador", "El Radical", "Tradición", "El Heraldo de Tortosa", "El Correo de Tortosa", "La Zuda", "Revista de La Cinta".

Poc abans de morir, el mateix 1950, va acabar un llibre intítulat *Apodos* i que consta de les parts següents: Desfilada de "tipos" oblidats. Contalles. Gestes heròiques de fills humils del poble. Origen d'alguns mals noms. I... moltes altres coses.

Aquest llibre no ha estat mai publicat.

Les obres de teatre, contes, escrits per presentar actes, narracions en vers, etc. que es conserven són un bon grapat. Transcrivim les que es trobem a la Biblioteca de Catalunya i altres que conserva la filla de l'autor, Sra. Conxa Moreira (vegeu Índex dels textos (Volum II).

Família:

- XXXIV. Dos tios, un nebot i dos herències 1913
- XXXV. A consciència tranquila cara contenta 1920
- XXXVI. Història d'un barret de palla contada per ell mateix
- XXXVII. No hi ha bon olla en aigua sola 1925
- XXXVIII. Panderos i fabiols o.l Naixement del Bon Jesucrist
- XXXIX. Lo Cremat

Biblioteca de Catalunya

Ms. 1430

- I. Paquito Ruella o Quan sirà.l Nadal del Rich 1913
- XXX. Cadells i Cadarneres (vegeu 1434 Aucells i Cireretes)
- VII. La crisi
- VI Un panoli tortosí 1928 (publicat en el Folklore)
- IV. Fa més qui vol que qui pot 1921
- II. Llops i ovelles 1928
- III. Dolsures i giripigues 1920
- VIII. Qui no guarda quan té, no minja quan vol 1928
- V. Veneno Mortal 1928

Ms. 1431

- XVI. Peret de poca temó 1936
- XV. Un invent maravillós (incomplet)

Sobre un drapaire (incomplet)

- XIII. Fabia Tonyina
 XIV. Gutierrez igual Ratera o Un municipal valent
 IX. Jericó salvat o La trompeta va fé figa 1913
 XXXI. Los apuros de Quico
 I. Paquito Ruella
 Apunts:
Jocs
 XI. Qui bé sembra bé cull 1915
 X. Un dentista americà o dos dotcenes d'embolichs 1914
 XII. Rafelet de Pacrú o La gaita màgica

Ms. 1432

- XVII. Algo serio, dit en broma 1912
 XXIV. Coses series dites en broma 1919
 XXII. La gaita màgica 1914
 XVIII. Porò no me lo maltratas 1912
 XXV. No vull sé més nano
 XXIII. Entremés o com vullguen dir-li 1916
 XX. Tot per ser curt de vista 1913
 XXI. Per no disfrassar-me de Titot... 1913
 XIX. ¡Y tot per una sardina...! 1912
 XXVI. Ancara.n queden de tontos o Un pegot aprofitat
 XXVII. Les dos banderes
 X. Un dentiste americà o Dos dotcenes d'embolichs 1914
Prolech (Incomplet)
 XXVIII. Cada auvella en sa parella

Ms. 1433

- XXXI. Utilitat de lo inútil 1916

Ms. 1434

Notes

- XXX. Aucells i cireretes 1928
 X. Un dentista americà o dos dotcenes d'embolichs 1914
 XXXI. Pobre Quico o la vinguda del comandant
 XI. Qui bé sembra bé cull 1915
 Notes
 XXVIII. Cada auvella en sa parella o Les peripècies d'un casori
 Llibreta amb apunts de jocs

Ms. 1435

- XXXIII. La llum de la vida 1929
 XXXII. Tararà i Tararú tot ve a sé hu 1926

3.5 Classificació dels textos per a una anàlisi etnogràfica.

I. Esdeveniments històrics. Ideologia política
(XXVII, VII)

II. Estructura social. Relacions de poder: amo/criat. Poder dels diners.
(I, II (to moralitzant), III, VII, XVII, XIX, XXXIII, XXXV, XXXVI,

III. Dramàtics moralitzants (abús de poder, enveges, odis...)
(V, XI, XXIX)

IV. Comicitat
(IX, XII, XIII, XIV, XVIII, XX, XXI, XXII, XXV, XXVI, XXVIII, XXXI,
XXXIV, XXXV)

V. Temes religiosos
(Tema bíblic : IX; Tema nadalenc: I, XXXVIII; Seminari, vocacions: IV, XVIII,
XXXII, XXXVII; premsa catòlica XXIII; homenatge a un bisbe XXIV)

VI. La pagesia. Manera de viure.
(XXXII, XXXVII)

VII. Vida quotidiana: mercat...
(VIII)

VIII. Festes
(VI)

IX. Relacions home-dona. Enginy i astúcia de la dona per contrarestar el major poder social de l'home.
(XIII, XX, XXIII, XXXV)

X. Els diners. L'estalvi.
(VIII)

XI. Les creences màgiques. Bruixeria.
(XV, XXIII, XXVI, XXXIX)

XII. Les relacions amb Amèrica. Els "americanos".
(XXXIV)

XIII. Discursos, presentacions, actes commemoratius.
(XVII, XXIII, XXIV)

XIV. Contes infantils.
(XVI, XXX)

XV. Textos bilingües .
(XXI (catalanoparlant que parla en castellà), XXIV (gitano andalús), XXVI (castellanoparlant que parla en català), XXVIII (italià que parla castellà), XXXI (catalanoparlant que parla en castellà).

XVI. Textos bidialectals.(veg. capítol 8).
(XIII, XXXII,